

Esoterische vrijages in de gouden eeuw

John van Schaik, 2008

Verschenen in *BRES261* (april 2010)

Waar haalde Willem van Orange zijn streven naar godsdienstvrijheid vandaan in een tijd die godsdienstig tamelijk intolerant is? Er zijn goede redenen om aan te nemen dat hij geïnspireerd is door esoterisch gedachtengoed. Het is juist vanwege deze religieuze tolerantie dat vele esoterici tijdens de dertigjarige oorlog (1618-1648) neerstrijken in de Nederland. De volgende BRES gaat over 'esoterie in de Lage Landen in de gouden eeuw'. In deze vooruitblik alvast een historisch voorproefje.

Laurentius Beyerlinck

De theoloog en priester Laurentius Beyerlinck (1578-1627) schrijft in 1631 in zijn encyclopedie onder het hoofdstuk *Haeresis* (kettters):

De rozenkruisers, die zijn voortgekomen uit de mengelmoes van anabaptisten en die vergeefs pronken met hun verschillende kunsten en wetenschappen, de alchemie, de veredeling van goud en soortgelijke dingen om zo de ongelukkigen en de onbedachtzamen te verleiden en degenen die zich tot deze merkwaardige zaken voelen aangetrokken aan de duivel over te leveren'.¹

Beyerlinck is niet de enige die 'enge' rozenkruisers waarneemt in de gouden eeuw. En net als Beyerlinck zien ook anderen een relatie tussen de rozenkruisers en de wederdopers. Sommigen denken zelfs dat de rozenkruisers voortkomen uit de wederdopers. En het zijn niet de eerste de beste die dit beweren. Zo is daar ene Petrus van Maastrich, vanaf 1652 hoogleraar in Utrecht. En ook Johannes à Marck (1656-1731), hoogleraar theologie in onder meer Leiden en Groningen. De tegenwoordige doopsgezinden wijzen overigens deze esoterische kant van hun verleden jammer genoeg ten stelligste af. Maar dat er rozenkruisers in de Lage Landen – en dan met name in Amsterdam – waren, staat buiten kijf.

De rozenkruisers in de zeventiende eeuw

In de jaren 1614-1616 verschijnen er in Duitsland anoniem drie geschriften die bekend staan als de rozenkruisergeschriften: de *Fama Fraternitatis*, de *Confessio Fraternitatis* en de *Chymische Hochzeit von Christian Rosencreutz anno 1459*. De geschriften zijn geschreven door een geheimzinnige broederschap. De grote ingewijde leraar van de rozenkruisers is de mythische Christian Rosencreutz. De *Fama* (1614) vertelt de geschiedenis van deze grote ingewijde die in 1378 geboren zou zijn en in 1484 gestorven. In 1604 wordt zijn graf ontdekt door de derde generatie broeders. De *Fama* eindigt met een oproep aan de staatshoofden, regeringen en geleerden van Europa om te reageren op de *Fama*. In de *Confessio* wordt het naderende einde van de wereld voorspeld. Beide geschriften doen in feite een oproep om de wereld te hervormen volgens de leer van de rozenkruisers. De *Chymische Hochzeit* tenslotte vertelt het verhaal van de inwijding van Christian Rosencreutz in zeven dagen. Op de zevende dag vindt de alchemische bruiloft plaats. Centraal in de inwijding staat de mystieke dood en wedergeboorte van de koning en koningin op dag zes. De wedergeboorte wordt beschreven volgens alchemistische principes. Johann Valentin Andreae (1586-1654), dominee en rozenkruiser, wordt over het algemeen gezien als de auteur van de drie geschriften.

De oproep om de wereld te hervormen

¹ Beyerlinck, *Magnum Theatrum Vitae Humanae*, Lyon 1665, IV, 40; zie ook G. Snoek, *De Rozenkruisers in Nederland. Voornamelijk in de eerste helft van de 17e eeuw. Een inventarisatie*, Haarlem 2006, blz. 193.

Hoewel Andreae de drie geschriften geschreven heeft worden ze anoniem uitgegeven. Dit, samen met de oproep om de gehele wereld te hervormen naar esoterische ideeën én het feit dat Europa in 1616 aan de vooravond staat van de gruwelijke dertigjarige oorlog (1618-1648) maakt dat de oproep van de rozenkruisers een enorme aantrekkingskracht heeft. Binnen no time heeft heel Europa het over de revolutie die de rozenkruisers op gang willen brengen. Een beetje betrokken intellectueel in die dagen zoekt contact met de rozenkruisers. Maar de geheimzinnige broederschap geeft geen antwoord. Ze blijven anoniem hetgeen hun populariteit in positieve en negatieve zin alleen maar vergroot. In 1618 breekt dan de dertigjarige oorlog uit tussen protestants en katholiek Europa. De Lage Landen blijven daarvan gevrijwaard. In de Lage Landen is er juist een twaalfjarig bestand (1609-1621) tussen Spanje en de Nederlanden. Na 1621 worden de vijandelijkheden op een laag pitje hervat – vooral in Noord-Nederland blijft het relatief rustig: Spanje heeft het immers veel te druk met Europa in de 30-jarige oorlog. De Lage Landen zijn een uithoek. Het gevolg is dat vele intellectuelen uit Europa naar Noord-Nederland vluchten. Temeer omdat de Nederlanden sinds Willem van Oranje godsdienstvrijheid kent. De waarborg tot godsdienstvrijheid is mede tot stand is gekomen onder inspiratie van esoterische liederen, zoals de wederdoper David Joris.

David Joris

David Joris is een vooraanstaande wederdoper uit Delft – zijn graf is nog altijd te zien in de grote kerk in Delft. Joris wordt in 1534 gedoopt. Lang voor de rozenkruisers dus. Op grond van een visioen ziet hij zichzelf als de ‘derde David’. Hij is een charismatische persoonlijkheid en een begenadigd schrijver. Zijn belangrijkste werk is het *Wonderboek* (1^e druk 1542). In dit boek beschrijft hij een extatische vorm van mystiek. Vanwege de vervolgingen van de wederdopers in Nederland vlucht David Joris naar Bazel en leeft daar anoniem als Jan van Brugge, als een voorvechter van tolerantie en godsdienstvrijheid. In 1556 sterft hij. Zijn volgelingen Nederland staan bekend als de ‘davidjoristen’. In zeker opzicht is zijn werk voortgezet door de mystiek-radicalen profet Hendrik Niclaes (1501/2-1580) en diens ‘Huis der Liefde’ in Amsterdam.

Het ‘Huis der Liefde’

Het ‘Huis der Liefde’ lijkt de brug te zijn tussen de davidjoristen en de rozenkruisers. Niclaes sticht het ‘Huis der Liefde’ als een soort van geheime kring waarin de leden aan mystieke oefeningen doen die lijden tot een geestelijke wedergeboorte. Kerk en dogma’s zijn dan niet meer nodig zijn. In Nederland verdwijnt deze groep in de loop van de zeventiende eeuw ten gevolge van strenge vervolgingen. Maar in Engeland neemt deze extatische piëtistische beweging nog een hoge vlucht als de ‘Family of Love’ (niet te verwarren met de sekte uit Californië in de jaren zestig/zeventig). Het zijn niet de minste die met het ‘Huis der Liefde’ in verband worden gebracht, zoals Dirck Volckertsz Coornhert (1522-1590). Coornhert is bevriend geweest met Niclaes, maar hij distantieert zich later van hem omdat Niclaes zich op den duur voor God zelf zou houden. Toch worden de volgelingen van Coornhert, de *Coornhertisten* door tijdgenoten ‘niet verre verscheyden’ (niet erg verschillend) gezien van de ‘grouwelijke secten van H. Niclaes ende D. Joris’.² Ook Coornhert heeft het over een geestelijke wedergeboorte in zijn volmaaktheidsidee. Huibert Duyfhuys (1515-1581), onder meer dominee in de Jacobskerk te Utrecht, behoort tot de kring van het ‘Huis der Liefde’, maar ook hij distantieert zich later van Niclaes. Hij is vooral geïnspireerd door de Duitse mystici uit de Middeleeuwen. In februari 1580 luistert Willem van Oranje naar een preek van Niclaes in de Jacobskerk – Hij vindt het de meest stichtelijke preek die hij ooit gehoord heeft. Willem is komen luisteren naar Niclaes op aanraden van zijn stalmeester Emmerij de Lyere (1550/5-1618), wiens vader een volgeling van David Joris was. Wanneer David Joris moet vluchten naar de zuidelijke Nederland vindt hij onderdak bij de familie Duyfhuys. Heeft Willem van Oranje connecties gehad met het Huis der Liefde?

² Zie Snoek, blz. 99.

De kring rond Torrentius

Huibert Duyfhuis is de grootvader van de Rotterdamse schilder Pieter Duyfhuizen (1608-1677). Pieter behoort waarschijnlijk tot het gezelschap rond de Haarlemse schilder Johannes Torrentius (1589-1644). Torrentius wordt tijdens een geruchtmakend proces in 1624-1627 tot levenslang veroordeeld als ketter. Meer precies: als rozenkruiser. Onder meer Hugo de Groot schrijft over het proces. Frederik Hendrik verleent Torrentius in 1630 gratie. Achter Torrentius verschijnt een heel netwerk aan doopsgezinden die voor hem in het strijdperk treden. Zo is daar ene Christiaan Coppens, een rijke koopman uit Haarlem. In zijn huis heeft Torrentius zijn atelier. De rozenkruizer sociëteit rond Torrentius komt bijeen in het huis van de koopman en linnenwever Michel Pompe in Haarlem. De stad Haarlem krijgt van het Hof van Holland opdracht om de rozenkruisers uit de stad te verjagen.

De Muiderkring

Wie kent niet onze ‘dichter des vaderlands’ Joost van den Vondel (1589-1679)? Wat we meestal niet weten is dat hij bekend is met het gedachtengoed van de rozenkruisers. Trouwens, zijn niet alle leden van de Muiderkring geïnteresseerd in de rozenkruisers? Constantijn Huygens bezit in zijn bibliotheek veel esoterische boeken. Er bestaat een spotprent uit circa 1630 waarop de broederschap van het rozenkruis wordt afgebeeld. In de tekst onder de gravure staat onder meer: ‘Alwaer de broederschap vergaert van ’t roode kruis’.³ Naast Vondel, Huygens, Torrentius staan Roemer Visscher (1547-1621), zijn dochter Maria Tesselschade Visscher (1594-1649), Theodoor Rodenburg (1580-1643) en Pieter Cornelisz Hooft (1581-1647) afgebeeld. Men mag hieruit concluderen dat esoterische sympathieën niet vreemd zijn aan de culturele en literaire elite van Nederland.

Amos Comenius

Amos Comenius (1592-1670) strijkt in 1656 neer in Amsterdam. Hij is een beroemd man. En hij is rozenkruiser. Hij correspondeert met Johan Valentin Andreae. In 1628-29 schrijft hij een brief met het dringende verzoek opgenomen te worden in diens Societatis Christianae. Deze broederschap is in 1620 door Andreae opgericht als een soort van dekmantel voor rozenkruiseractiviteiten. Aanvankelijk wijst Andreae het verzoek van Comenius af, maar later ziet Andreae toch een soort opvolger in Comenius. Comenius is diep betrokken bij de rozenkruiserzaak, maar dat zal hij pas laat in zijn leven toegeven. Dat doet hij onder meer door zijn in 1668 geschreven *Via Lucis* – de weg van het licht. Dit werk draagt hij op aan de net opgerichte Royal Society (de broederschap van de natuurwetenschappen). Comenius schrijft aan de Royal Society:

Weest ervan doordrongen, zeg ik u, dat U met Uw gehele geleerdheid slechts over de eerste grondslagen van de Wijsheid Gods beschikt, en voor de vervolmaking van de menselijke wijsheid slechts de fundamenten legt. Als U het hierbij laat en niet voornemens bent daarop voort te bouwen, zult U even lachwekkend overkomen als de in het Evangelie genoemde persoon, die begon een toren te bouwen maar de voltooiing niet doorzette (Luc.14).⁴

³ Snoek, blz. 255.

⁴ *Via Lucis*, vert. Amsterdam 1992, blz.120.

Volgens Comenius zijn er nog twee hogere wetenschapsgebieden: die van de metafysica en die van de hyperfysica. Met de metafysica kan men de 'geheime' wetten van de schepping leren kennen en met de hyperfysica de Goddelijke wetten.

Besluit

Comius heeft met zijn voorspelling inzake de Royal Society geen gelijk gekregen. De geschiedenis leert dat niet de Royal Society maar de rozenkruisers lachwekkend zijn gemaakt en uit onze vaderlandse geschiedenis zijn weggeschreven. Maar uit dit korte historische overzicht moge duidelijk zijn dat de mystiek en de rozenkruisers een aanzienlijke invloed hebben uitgeoefend op de wording van de Nederlanden.

Literatuur:

G. Snoek, *De Rozenkruisers in Nederland. Voornamelijk in de eerste helft van de 17^e eeuw. Een inventarisatie*, Haarlem 2006.

J.L.M. van Schaik, *In het hart is Hij te vinden. Een geschiedenis van de christelijke mystiek*, Zeist 2006.